

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD

Erdélyben a XVII. században már nyolc különböző felekezet élt békében egymással

Az 1568. évi tordai vallástörvény

Négy százötven évvel ezelőtt, 1568. január 13-án rekesztette be Szapolyai II. János Zsigmond választott magyar király, 1570-től erdélyi fejedelem azt a tordai országgyűlést, amely az erdélyi mezővárost világtörténelmileg is jegyzett helyé tette. Itt történt meg ugyanis a vallás és a lelkiismeret szabadságának a korban legegységesebb törvényes becikkelyezése, melynek szabadságfoka évszázados mintát állított Európa és az az egész világ elé. Maga a szöveg közismert, gyakran idézett, a legtöbb összefoglalóban és középiskolai tankönyvben is megtalálható. Miről van benne szó? A vallásszabadság első egyetemes, elvi alapon nyugvó kimondásáról, esetleg „csupán” az unitárius vallás erdélyi befogadásáról?

A korban természetesen nem vezettek részletes, szó szerinti jegyzőkönyveket. A sajtó a nálunk jóval szerencsésebb és gazdagabb területeken is még csak első szárnypróbálgatásait végezte. Az emlékiradalm is csak száz év múlva, éppen a reformáció önvizsgáló íráskultúrájának eredményeképpen érte el azt a szintet, hogy a lelki és a mindennapi élet eseményei mellett politikai háttéradatokat rögzítőjeül is szolgálhasson. A korabeli keleti országterületeken különben is jelentős volt a levéltárak pusztulása, mely körülmények között a jogbiztosító iratanyag megőrzése egyértelmű prioritást élvezett. A fennmaradt, meglehetősen szikár törvényszöveg keletkezéstörténetét tehát másodlagos eszközökkel, a belső szövegkapcsolatok feltárással, a kor joganyagán belüli elhelyezéssel, a háttérben futó vallás- és szellemtörténeti folyamatok megértésével és a törvény későbbi alkalmazásának példáival kell kibontanunk a feledés homályából.

Annyi bizonyos, hogy az unitáriusok és az ő belső megosztottságaik nélkül nem lett volna tordai vallástörvény, vagy ha igen, másképp. Ez az irányzat az egyetlen örök és igaz Isten oszthatatlanságát (Unus Deus – Egy az Isten) hangsúlyozta. Az ellenfeleik által rájuk aggatott antitrinitárius jelző annál súlyosabb vád volt ellenük, mivel 325 óta a Szentháromság tagadása egyenlőnek számított magának a kereszténységnek a tagadásával. Nézeteket az olasz Giorgio Biandrata udvari orvos és műkedvelő teológus hozta Erdélybe 1563-ban, és sikerült velük hamarosan megnyernie magának a reformátusok püspökét és magát az uralkodót is.

Vallástörvényeket Erdélyben 1568 előtt is hoztak, sőt törvényünk kifejezetten fenntartotta ezek alkotmányos érvényét. Az 1557-es országgyűlésen elrendelték, hogy ki-ki azt a vallást „vegye be”, amelyiket akarja, de az új vallás követői ne bántalmazzák a régi híveit. Az itt alkalmazott kifejezésből ered a „bevett vallás” fogalma. Természetesen ez akkor még társadalmi befogadást jelentett, és korántsem tartalmazta a rögzült hitelvek, az egyházszervezet és az iskolai intézményrendszer későbbi kritériumait. Egy forrongó, folyton változó vallási-szellemi életnek vagyunk tanúi, ahol csak anynyi volt bizonyos, hogy azon nézeteket, amelyek érzékelhető súlyhoz jutottak a társadalomban, jobb körökben hagyni. Ezt fejezte ki az 1564. évi országgyűlés, ahol az ország nyugalma érdekében az új valláson belüli megosztás viszállyait rendezték. Ezt a kérdést a nagyszabású és a kolozsvári egyház (értsd: egyházközség) hitének egyenjogúsítása oldotta meg. Utóbbi egy ekkor már erősen magyarosodó közösség szakramentárius (szentségtagadó) hite volt. Míg ugyanis a katolikus és lutheránus nézet egyetért a hét, illetve a két és fél szentség valós jellegében, a svájci reformáció már szigorúan a kettő sacramentum kizárólagos lelki jellegét vallja.

Az 1568-as törvény azonban ezektől a korábbi szabályozásoktól eltérően semmiféle irányzatnevet vagy azt kifejező jelzőt nem tartalmaz. Szövegszerűen kimondja a prédikálás szabadságát és a lelkiismeret kényszermentességét. Előbbinek biztosítása érdekében még a protestáns püspökök egyházfegyelmező hatáskörét is megszünteti. Utóbbi rendelkezést mai értelmünk kívánná az egyénre vonatkoztatni, a törvényben azonban egyáltalán nem erről van szó. A közösségeket ne kényszerítsék semmiféle olyan értelmű prédikálás befogadására, amelyben tagjainak lelke meg nem nyugodhat, hanem minden közösség olyan értelmű prédikátort hívasson és tarthasson, aki és ami neki tetszik. Ez a szövegezés Dávid Ferenc (szül. Franz David Henter, 1520–1579) szenvedélyes és zaklatott igazságkeresésére megy vissza. A vívódás és megnyugodni nem tudás teljesen Dávid személyiségének sajátja volt. Amikor öt korábban az evangélikusok püspökükké választották, már titkon református volt, amikor pedig a reformátusok, már unitárius.

Amikor 1567-ben már készülni lehetett az unitárius vallás hivatalos befogadására és arra,

hogy az elismertséget elnyerő egyház Dávidot fogja püspökévé választani, a háttérben egy Dávid-Biandrata összecsapás is érlelődött. Biandrata szerint az első teremtmény Krisztus a megváltás és feltámadás által valóban elnyerte az istenfiúságot, és mint ilyen, imádható isten fia. Dávid Ferenc azonban ekkor már túl akart lépni ezeken a nézeteken úgynevezett nonadorantista irányba, vagyis hogy a csupán teremtmény názáreti Jézust az ószövetségi parancsoknak megfelelően tilos imádni. Azzal Dávid is tisztában volt, hogy ellenfeleinek várható makacs ellenállása lehetetlenné teszi, hogy a kialakuló unitárius hitet püspöki szóval és hatalommal erre a képre formálja, de úgy vélte, hogy a tiszta értelmi belátás által igazi (belülről fakadó) hithez is fog vezetni, és neki ebben a helyzetben az a feladata, hogy a szabad, nem korlátozott vita feltételeit biztosítsa. A tordai vallástörvény így valóban a világtörténelem első elvi alapon kimondott vallásszabadsága lett, amelynek évszázadokra előremutató elvei a kényszermentesség, a vélemények szabad ütköztetése és az autonóm meggyőződéshez való jog.

A törvény által hirdetett vallásszabadság eleve csak az evangéliumot hirdető vallások tagjaira terjedt ki. Gátat vetett a parasztproféták vagy laikus igehirdetők tevékenységének is, hiszen kizárólag a tanult prédikátorok vonatkozásában mondja ki az igehirdetés szabadságát. A tordai vallástörvény forradalmi jellege azonban az elvi síkon túl a gyakorlat terén is nyilvánvaló volt. Az erdélyi jogbirtokos közösségek többszintű szervezetségi rendszerén belül ugyanis még a jobbágyokat is konkrét vallási önkormányzati jogokhoz juttatta. Ennek megfelelően egyes megyei területeken a jobbágyok földesuruk nélkül, sőt annak ellenére is megoldhatták választott vallásuk gyakorlatát. Főleg Maros és Udvarhely székek szabad székelyei falvanként akár három vallási közösséget is alakíthattak. A szász területeken, illetve Csíkszékben és Háromszékben egy részén azonban egyfajta hivatalos vallásosság érvényesült. Előbbi helyeken a csíksomlyói ferences atyák vallása lett/maradt a meghatározó. Ez a helyzet egy protestáns jellegű államon belül is annyira szokatlan volt, hogy szűk negyven év múlva, a pünkösdi búcsú eredetmítoszában a katolikusok már el sem tudták képzelni, hogy egy ilyen horderejű kedvezmény katonai győzelem nélkül is kivív-

ható lett volna. Pedig a születő erdélyi állam a székelyek katonai erejének biztosítása érdekében valódi vallási türelemre kényszerült. Annak ellenére, hogy János Zsigmond a székelységet 1562-ben katonailag megrendszabályozta.

Az 1568-as törvény a románok vallásával nem foglalkozott. Ennek oka, hogy a románok megalapozott becslések szerint ekkor még csak a lakosság tíz százalékát teheték ki, másrészt nem volt saját társadalmi elitjük.

Meg kell említenünk, hogy bizonyos okoknál fogva János Zsigmond már két évvel később arra kényszerült, hogy az eredetileg a reformá-

A törvény által hirdetett vallásszabadság eleve csak az evangéliumot hirdető vallások tagjaira terjedt ki. Gátat vetett a parasztproféták vagy laikus igehirdetők tevékenységének is, hiszen kizárólag a tanult prédikátorok vonatkozásában mondja ki az igehirdetés szabadságát. A tordai vallástörvény forradalmi jellege azonban az elvi síkon túl a gyakorlat terén is nyilvánvaló volt

ció visszaszorítására hozott 1545-ös hitújítás-ellenes törvényt olyan értelemben léptesse újra életbe, hogy a fejedelem nem avatkozhat ugyan bele a vallás ügyeibe, viszont kötelessége, hogy a káros újítókat megbüntesse. Az 1568-as vallástörvény által biztosított szabadság teljessége ekkortól kezdve kizárólag a négy bevett vallásfelekezetre vonatkozott, a törvény mégis megteremtette annak feltételeit, hogy Erdélyben a XVII. század első harmadában már nyolc különböző vallási közösség tudott ha nem is teljesen atrocitásmentes, de mégis tartós békeségben élni egymással: a római katolikus, az evangélikus, a református, az unitárius, a görögkeleti, a szombatos, az anabaptista és a zsidó.

A szerző a Veritas Történetkutató Intézet tudományos munkatársa